

SEMIOOTIKA

SEMIOOTIKA

Toimetanud

Silvi Salupere
Kalevi Kull

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Toimetajad:
Silvi Salupere, Kalevi Kull

Autorid:
Kalevi Kull, Kati Lindström, Mihhail Lotman, Riin Magnus, Kaire Maimets,
Timo Maran, Rauno Thomas Moss, Ülle Pärl, Katre Pärn, Anti Randviir,
Tiit Remm, Silvi Salupere, Virve Sarapik, Elin Sütiste, Peeter Torop,
Andreas Ventsel, Vadim Verenitš, Katre Väli

Keeletoimetaja:
Mari Mets

Küljendus:
Aive Maasalu

Kaas ja vahelehed:
Rauno Thomas Moss

Indeksid:
Tuuli Pern

Retsensendid:
Andres Luure, Rein Veidemann

Väljaandmist toetasid Haridus- ja Teadusministeerium ja
Sihtasutus Archimedes

ISBN 978-9949-77-620-7

Autoriõigus: autorid, 2018

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

EESSÕNA

Tähendustemaailm on keskkond, milles me möödapääsmatult iga päev elame ja osaleme. Tahes või tahtmata, oma tõlgenduste ja suhtlemisega mõjutame märgiprotsesside kooslust. Kas selle – semiosfääri – toimimise tundmine võiks anda meile oskusi targemaid otsustusi teha? Väärrib uurimist.

Semiootika on teadusharu, mis uurib ja kirjeldab märgisüsteemide toimimist: märke ja tähendusi sünnitavaid, kujundavaid ja teisendavaid mehhanisme. Semiootika ülesanne pole mitte üksnes orienteeruda kõikvõimalikes tähendus-tasandites ja märgilisuse tüüpides, vaid ka tähendusloome praktikates, mis elu ja kogu kultuuri kujundavad.

Käesolev õpik on esimesi eestikeelseid semiootika õpikuid.¹ Semiootika õppijad Eestis vajavad juba pikemat aega olemasolevast avaramat emakeelset teabevara. Rea tõlgete ja erinevais väljaannetes ilmunud artiklite näol on seda tasapisi kogunenud, ent siin püüame pakkuda terviklikumat ülevaadet.

Meie esmane soov oli kirjutada mõistetepõhine süstemaatiline ülevaade semiootika teooriast. See ülesanne on aga keerukam, kui paistab, sest sobiv ühtne mõistetesüsteem, millega võiksime, vähemalt Tartu semiootikakoolkonna seisukohalt, enam-vähem rahul olla, nõuab veel üksjagu tööd. Ala kiire arengu ja metodoloogiliste aluste läbitöötamise tõttu ollakse praegu kogu maailmas üldsemiootika mõistestiku ümberkujunemise olukorras. Semiootika ei ole valmis – nii võiks see raamat olla kutse kaasa lüüa tema tegemisele ühes või teises osas. Seepärast valisime „ühtse“ esituse asemel seekord „harulise“, pöörates enim tähelepanu nendele semiootika tahkudele ja harudele, milles meil on suurem kogemus ja mis on esindatud meie õppekavades. Lähtena semiootikasse on raamatul ositi ka käsi-raamatu ülesanne, andes juhatust edasiseks.

Raamatu sissejuhatavale peatükile, milles esitatakse lühidalt semiootika määratlus ja tähtsamad allikad, järgnevad neli osa. Esimene neist annab ülevaate semiootika ajaloost ja peamistest koolkondadest. Teine osa on pühendatud semiootika peamistele klassikutele ning nende esitatud teoreetilistele arusaamadele ja mõistetetele. Selles sisalduvad ka olulised üldsemiootiliste mõistete määratlused: küll

¹ Vt lähemalt sissejuhatuse alapeatükis „Senine eestikeelne kirjandus“.

ilma päris üheks mõistesüsteemiks põimimata peegeldub siin praegune olukord semiootikas, kus teoreetilisi käsitlusi on mitmeid. Kolmas osa on ülevaateks kolmest olulisest semiootika valdkonnast: kultuuri-, sotsio- ja biosemiootikast. Neljandas osas esitatakse sissejuhatused reasse semiootika harudesse ja rakendus-aladesse. Et jääda oma asjatundmise raamidesse, on mitmed eriharud (näiteks keele-, reklaami- ja kognitiivsemiootika) ses raamatus pikemalt käsitlemata ja ise-loomustatud vaid lühidalt.

Õpiku lõpus on toodud peamiste mõistete lühiseletused, samuti indeksid nimede ja terminite paremaks leidmiseks.

Raamatu koostajad on Tartu Ülikooli semiootika osakonna õppejõud ja teadla-sed koos mitme doktorandi ja kolleegiga mujalt. Peatükid on kirjutanud erinevad inimesed ja vastavalt erineb veidi ka käsitluslaad.

Õpiku koostamisel osales 18 autorit: Kalevi Kull (sissejuhatus, Peirce, Sebeok, Eco, biosemiootika, semiootika teisi rakendusalasid), Kati Lindström (maastiku-semiootika), Mihhail Lotman (sekundaarsed modelleerivad süsteemid), Riin Magnus (Uexküll), Kaire Maimets (muusikasemiootika), Timo Maran (zoo-semiootika), Rauno Thomas Moss (Peirce), Ülle Pärl (kirjandussemiootika), Katre Pärn (filmisemiootika), Anti Randviir (sotsiosemiootika), Tiit Remm (linnasemiootika), Silvi Salupere (semiootika ajalugu, Tartu–Moskva koolkond, Saussure, Morris, Greimas, Lotman), Virve Sarapik (kunstisemiootika), Elin Sütiste (tõlkesemiootika, Jakobson), Peeter Torop (kultuurisemiootika, Tartu–Moskva koolkond, Lotman), Andreas Ventsel (poliitikasemiootika), Vadim Vereništš (õigus-semiootika), Katre Väli (etenduse- ja teatrisemiootika). Terviku kokkupanek ja töö koordineerimine olid Silvi Salupere ja Kalevi Kulli õlul. Teksti viimistlemisel aitas kaasa Tuuli Pern. Oma nägemuse klassikutest ja semiootika kujunemisest vormis piltideks semiootikust kunstnik Rauno Thomas Moss.

Õpiku kirjutamisele eelnes enam kui aasta jooksul rida seminare Tartu Ülikooli semiootika osakonnas, kus tegime ülevaate peamistest semiootika õpikutest maailmas. Seminaridel arutasime läbi ka käesoleva õpiku lähtekohad.

Raamatu valmimisele on kaasa aidanud palju kolleege ja üliõpilasi, kellele siin-kohal siiras tänu.

SISUKORD

EESSÕNA	5
---------------	---

SISSEJUHATUS

Mis on semiootika	19
Semiootika päritolu	20
Vaatepunkt	21
Ulatuvus ja koht teiste teaduste seas	22
Semiootika valdkonnad	23
Semiootika eriharud	24
Semiootiline analüüs	24
Semiootika võlu	25
Semiootika õpikud ja käsiraamatud	26
Senine eestikeelne kirjandus	30

SEMIOOTIKA AJALUGU

SEMIOOTILISE MÕTTEVIISI KUJUNEMINE	36
Mõtisklused keele olemuse üle	36
Märk ja asi – Platoni dialoog „Kratylos“	37
Kaks suunda antiikaja märgikäsitlustes	39
Stoikute märgimudel	40
Esimesed märgitüpoloogiad	41
Augustinuse õpetus märkidest	42
Vaidlus universaalide üle keskaja skolastikas	44
Signifikatsioon ja supositsioon	46
Unustatud märgiõpetused	47
John Locke – semiootika on loogika	50
Empirism vs. ratsionalism	51
Universaalse keele otsingud	52
Semiootiline utopist	53
Tähenduse otsingul	55
Frege semantiline kolmnurk	56
Analüütiline filosoofia	57
Wilhelm von Humboldt: keele antinoomiad	58
Otsad kokku	61
SEMIOOTIKA JA SEMIOLOOGIA	62
LINGVISTILINE STRUKTURALISM	64
Praha lingvistiline ring	65
Kopenhaageni lingvistiline ring	67

Ameerika deskriptivism	69
Londoni lingvistiline koolkond	71
PRANTSUSE STRUKTURALISM	73
Claude Lévi-Strauss	74
Roland Barthes	77
Michel Foucault	78
Jacques Lacan	81
Poststrukuralism	82
SEMIOOTIKA AJALOO LÜHIKOKKUVÕTE	83
Märgi mudelid	84
TARTU-MOSKVA KOOLKOND	86
Ajalised piirid	87
Koolkonna kujunemine	88
Suvekoolid	89
Klassikalise perioodi peamised esindajad	92
Vjatšeslav Ivanov	92
Juri Levin	93
Aleksandr Pjatigorski	93
Issaak Revzin	94
Vladimir Toporov	95
Boriss Uspenski	96
Teoreetilised seisukohad	96
Koolkonna eneserefleksioon	99
Uurimisobjektid	100
Metakeel	100
Sekundaarsed modelleerivad süsteemid	103
Koolkonna mõju maailmas	113

SEMIOOTIKA KLASSIKUD

CHARLES S. PEIRCE	117
Kategoriad	118
Märgimudel	120
Esitis, objekt, tõlgend	121
Märgitüübid	122
Märk ise oma olemuselt	122
Märk suhtes objektiga	122
Märk ja objekt suhtes tõlgendiga	123
Semioos	124
Semioosi tüpoloogია tervikuna	124
Kolm tuletusviisi	126
Peirce'i evolutsioonikäsitlus	126

FERDINAND DE SAUSSURE	129
Teooria kujunemine	130
Põhimõisted	131
Ühikute omavaheline seos keelesüsteemis	133
Sünkroonia–diakroonia	134
Kokkuvõtvalt	134
JAKOB VON UEXKÜLL	137
CHARLES MORRIS	145
Semioosi kolm mõõdet	146
Tähistus ja tähendus	147
Märgiklassifikatsioon ja diskursuse põhitüübid	148
Universaalid ja universaalsus	149
Semiootika kui kõigi teaduste organon	150
ROMAN JAKOBSON	153
Semiootiline filoloogia	154
Jakobson, Saussure, strukturalism	154
Keele struktuur	155
Kommunikatsiooniakti skeem	156
Jakobson ja Peirce	158
Semiootiline maailm	159
ALGIRDAS GREIMAS	163
Päränd	163
Semiootika mõtestamine	164
Narratiiviteooria	166
Semiootiline ruut	169
JURI LOTMAN	173
Teadustegevus	174
Semiootiline pööre	175
Mõistestik	176
Tekst	176
Kultuur	178
Semiosfäär	179
Dialog ja tõlge	180
Kultuuritüpoloogiad	181
Kultuuri dünaamika	183
Juri Lotmani tööde mõjukus tänapäeval	184
UMBERTO ECO	187
Peamised semiootikaalased teosed	187
Semiootika teooriast	188
Mitmetähenduslikkus	189
Semiootiline lävi	189
Kooditeooria	190

Märgiloome	190
Esmane ikoonilisus	191
Läbirääkimine	191
Semiootika ja filosoofia	191
THOMAS A. SEBEOK	195
Teaduslikud vaated	196

SEMIOOTIKA PÕHISUUNAD

KULTUURISEMIOOTIKA	201
Kultuurisemiootika teaduslooline taust	203
Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootika	208
Kultuurisemiootika süsteem	209
Kultuuritüpoloogia	209
Kultuuri enesekirjeldus	211
Modelleerivad süsteemid	212
Kultuuri keel	213
Tekst	214
Semiosfäär	217
Plahvatus	223
Kultuur kui tõlkimine	223
Kokkuvõtteks	225
SOTSIOSEMIOOTIKA	230
Sotsioseemiootika kujunemine	231
Ühiskonna „avastamine“	233
Ühiskonna semiotiseer(u/i)mine	233
Ühiskond ja semiootiline mina	234
Ühiskond holistlikus käsitluses	235
Sotsioseemiootika uurimisobjekt	235
Täenduslikud üksused	236
Sotsiaalne süsteem	237
Sotsiaalne organisatsioon	238
Sotsiokultuurilised süsteemid ja reaalsus	240
Autokommunikatsioon sotsiokultuurilistes süsteemides	241
Sotsiokultuurilised protsessid	242
Kompetentsus, märgiloome, kommunikatsioon	244
Asjade sotsiaalsus ja märgisüsteemide materiaalsus	245
Sotsioseemiootika positsioon	247
Sotsioseemiootika rakendamine	249
BIOSEMIOOTIKA	252
Biosemiootika kui semiootika loomulik osa	253
Biosemiootika kujunemine	254
Eellugu ja teerajajad	254

Elu kirjeldamise süvamudelid: astmik, puu ja võrk	257
Biosemiotika areng alates 1960. aastaist	258
Biosemiotika teoreetilised lähtepunktid	261
Semioos eeldab elu	261
Biosemiotika piir kui semiotika piir: semiotika ja füüsika, reeglid (suhted) ja seadused	262
Semiootilised läved, omailmatüübid ja liikidevaheline tõlge	264
Mudelid ja probleemid	267
Elementaarne semioos	267
Organism kui märgisuhete süsteem	269
Liigitumine ehk liigiteke, kategooriate moodustumine ja püsimine	272
Parved ja ruumisuhed: kommunikatiivne parvede moodustumine	274
Ökosüsteem ja evolutsioon	274
Kokkuvõtteks	276

SEMIOOTIKA ERIHARUD

KIRJANDUSSEMIOOTIKA	281
Kirjanduse määratlemine	281
Kirjandus kui kõnekonstruktsioon	282
Kirjandus kui sekundaarne modelleeriv süsteem	283
Kirjanduslik diskursus	284
Luule semiootilise analüüsi objektina	284
Keele poeetilisest funktsioonist luules	286
Juri Lotmani poeetilise teksti analüüs	287
Paradigmaatika ja süntagmaatika	289
Tekstisisesed ümberkodeerimised	290
Süsteemne ja mittesüsteemne, korduvus ja unikaalsus	291
Poeetilise teksti retooriline olemus	291
Semiootiline narratoloogia	292
Teksti grammatika ehk süntagmaatiline struktuur	293
Strukturaalsemantika	294
Narratiivi tasandiline ülesehitus	295
Aeg, ruum, vaatepunkt, kõneviis	296
Narratiiv kui kunstiline reaalsus: küsimus mimeesist ja fiktsionaalsusest	298
Pragmaatika	300
Poststrukturealistlikust kirjanduskäsitlusest	302
Teksti avatus ja dünaamilisus	303
Teos ja tekst	303
Autori surm kui teksti detsentreerimine	304
Kirjandus kui tähistajate mäng	305
Korduse võimatus, tähenduste paljusus ja volavus	307

Intertekstuaalsus	307
End dekonstrueeriv tekst	309
Postmodernismi küsimus	310
Peirce'ilik „pööre“ kirjandussemiotikas	311
TÖLKESEMIOOTIKA	315
Tõlke mõiste	315
Tõlke tunnused	317
Tõlge kui teisene tekst	317
Tõlke mitu allikat	318
Tõlke seerialisus ja asümmeetrilisus	318
Tõlkeprotsessi etapilisus	319
Dominant ja eesmärk	320
Tõlkimine jt ülekandeeratsioonid; tõlkemeetodid	321
Tõlkesemiootika kujunemislugu ja klassikud	324
Peirce'i mõjud	324
Strukturaalsemiotika ja Tartu–Moskva kultuurisemiootika	324
Olulisemad tõlkesemiootikud	325
Roman Jakobson	325
Dinda L. Gorlée	326
Peeter Torop	327
Kultuur ja tõlge	328
Kultuuri tõlgitavus	328
Kultuur tekstis	329
Hea tõlge	330
Multimodaalsus, intersemiootilisus ja transmeedialisus	330
TEATRI- JA ETENDUSESEMIOOTIKA	332
Etenduse mõistest	332
Etenduslik pööre kultuuri uurimises	333
Teatrianalooogia ja -terminoloogia muudes distsipliinides	333
Etendus kui uurimismudel	334
Teatrisemiootika kujunemislugu	335
Teatrisemiootika uurimisküsimused	336
Mõned näited teatrisemiootilistest uurimisküsimustest	337
Põhimõistestik	338
Teatrimärk	338
Teatrimärgid terviktähendust loomas	339
Teatri märgisüsteemide klassifitseerimine	340
Näitleja kui teatri olulisim märkide looja	342
Teatri aegruumi erilisus	342
Publiku roll teatris	344
Ühe kultuurisündmuse analüüsi näide	345

FILMISEMIOOTIKA	348
Mõned uurimisprobleemid ja -vahendid	349
Filmikujutise tähendus ja reaalsuse illusioon	349
Kinokeel ja kinokoodid	352
Suur süntagmaatika	355
Filmitekst kui ainulaadne süsteem	358
Filmisemiootika kujunemislugu	362
Klassikaline kinosemioloogia: kinokeele küsimus	363
Filmisemiootika laienemine	363
Uued rõhuasetused: tekst ja vaataja	364
Generatiivsed ja kognitiivsed käsitlused	365
Film kui audiovisuaalne kunst	366
Peirce ja kino	366
Mitmekesistumine: kino ja muu meedia	367
KUNSTISEMIOOTIKA	369
Uurimisobjektid ja põhiprobleemid	370
Kunstisemiootika kujunemine, seosed teiste valdkondadega	371
Põhimõisted, uurimismeetodid	372
Kunstiteos kui pildiline representatsioon	372
Lingvistiline mudel ja kooditeooria	375
Kunsti funktsioonide semiootiline analüüs	378
Multimodaalne diskursuseanalüüs	379
Kunstikultuuri tervikanalüüs	379
Analüüsivõimalusi: kunstiteaduse ja semiootika kohtumised	380
Kokkuvõtteks	381
MUUSIKASEMIOOTIKA	383
Uurimisobjekt ja põhiprobleemid	384
Muusika ja märk	384
Muusika ja keel	386
Muusika ja tähendus	386
Muusika ja kommunikatsioon	388
Metakeele problemaatika	389
Meetoditest	390
Neutraalse tasandi ehk paradigmaatilise analüüsi meetod	391
Markeeritusteooria	392
Generativistlik analüüs	393
Museemiline analüüs	394
Kokkuvõte	396
POLIITIKASEMIOOTIKA	398
Poliitikasemiootika distsipliinina	399
Võim kui pehme domineerimine	400
Hegemoonia sotsiokultuuriline alus	401
Ideoloogia ja keel	402

Märk ja märgisüsteemide struktuur võimusuhte allikana	404
Märgi ja tähenduse ambivalentsus	404
Tähistamisprotsess ja tõlkimatus	405
Võimu uurimine semiootikas	405
Ideoloogia kui kood	406
Ideoloogia kui tänapäeva müüt	406
Manipulatsiooni semiootika	407
Hegemooniline tähistamine	408
Poliitikasemiootika rakendamine	409
Võimusuhte tüpoloogia	409
Totalitaarne kommunikatsioonitüüp	410
Autoritaarne ja demokraatlik-populistlik kommunikatsiooni- tüüp	411
Demokraatlik kommunikatsioonitüüp	412
Uus meedia ja alternatiivne avalikkus: kreoliseerunud kommunikatsioonitüüp	413
Kokkuvõte	414
ÕIGUSSEMIOOTIKA	415
Õigussemiootika: probleemiasetus	415
Õigussemiootika objekt	416
Õigussemiootika kujunemislugu	417
Tänapäeva õigussemiootika	418
Greimase strukturealne õigussemiootika	419
Roberta Kevelsoni Peirce'il põhinev lähenemine	419
Õigussemiootika kriitika	421
Õigussemiootika põhimõisted	422
Metodoloogiline näide	424
MAASTIKUSEMIOOTIKA	426
Uurimisobjektid ja põhiprobleemid	426
Maastikusemiootika kujunemislugu	429
Semioloogilised lähenemised	430
Fenomenoloogilised lähenemised	431
Peirce'ilikud lähenemised	433
Tartu–Moskva semiootikakoolkond	434
Teiste eluvormide maastikud	435
Suhted piirnevate semiootika valdkondadega	436
Põhimõisted ja teooriad	436
Näide: kirsid ja Jaapan	444
LINNASSEMIOOTIKA	448
Linna tähenduslikkus	448
Linnasemiootika kujunemisest	449
Linn kui sotsiokultuuriline nähtus	449
Linnakeskkonna tunnetamine	450

Linnaruum kui tähistussüsteem	450
Linnasemiootikast Eestis	451
Linn kui semiootiline süsteem	452
Linnaruum	452
Funktsionaalsus	452
Struktureeritus	454
Toodetus	455
Praktiseeritus	456
Tunnetatus	457
Sotsiokultuuriline süsteem	460
Kultuurimehhanism	460
Interaktsioon	461
Linn kultuuris	462
Kultuuri ideaalmudel	463
Sümbol kultuuriruumis	465
Representatsioonid	466
Tekst	468
Kokkuvõtteks	469
ZOOSEMIOOTIKA	470
Ajalugu	470
Põhimõisted ja uurimismeetodid	471
Omailmaanalüüs	472
Loomade kommunikatsiooni analüüs	474
Ruumikasutuse analüüs	476
Loomade kommunikatsioonisüsteemid	477
Mesilaste tantsukood	477
Linnulaul kui kommunikatsioonisüsteem	479
Sipelgate ja pesamanuliste kommunikatsioon	480
Ökosemiootiline mõõde	480
Antropoloogiline zoosemiootika	482
Mitteverbaalne kommunikatsioon inimesel	482
Kultuurilised representatsioonid loomadest	483
Võimalikud rakendused	485
 TEISI SEMIOOTIKA HARUSID JA RAKENDUSALASID	
Aregusemiootika	488
Arheoloogiasemiootika	489
Arvutisemiootika	489
Eksperimentaalsemiootika	490
Etnosemiootika	491
Keelesemiootika	491
Kognitiivsemiootika	492
Matemaatiline semiootika	492

Meditisiinisemiootika	493
Psühhoosemiootika	495
Reklaamisemiootika	495
Religioonisemiootika	497
Visuaalsemiootika	498
Ökosemiootika	498
SEMIOOTIKA LÜHISÕNASTIK	501
INGLISKEELSETE SEMIOOTIKATERMINITE EESTI VASTED	515
KIRJANDUS	518
AINELOEND	544
NIMELOEND	554

SISSEJUHATUS

Semiootika on kõigepealt teaduslik distsipliin, [...] teadmiste valdkond, mille objektiks on semiootilise kommunikatsiooni sfäär. [...] Teisalt, semiootika on humanitaarteaduste meetod, mis on kohane erinevates valdkondades ja mis on määratud mitte objekti loomuse, vaid selle analüüsi vahenditega. [...] Semiootika kolmandat tahku võib kõige paremini defineerida kui uurija teadusliku psühholoogia erilist omadust, seda teed, millest tema tajuv teadvus on tehtud. [...] Need kolm tahku koos moodustavadki semiootika valdkonna.

Juri Lotman (1990e: 4–5)

Mis on semiootika

Semiootika on teadus, mis uurib **tähendusloomet**. Paljude definitsioonide seas, mis semiootikat lühidalt määratleda püüavad, on see arvatavasti lühim, ent ühtlasi üks täpsemaid. Semiootika uurib märke, märgisüsteeme, märgiprotsesse; millegi teeb märgiks aga see, et sel on tähendused. Tähendused püsivad üksnes kasutuse tõttu, seepärast on nende moodustamine või loomine vältimatu nii uute kui ka vanade tähenduste puhul.

Mitmed teised semiootika määratlused näivad esmapilgul küll erinevad, kuid langevad tooduga sisuliselt võrdlemisi hästi kokku. Nii võib samuti öelda, et semiootika uurib:

- märke ja tähendusi (kui objektide funktsionaalsust);
- tähistamist ja tõlgendamist (kui märkide moodustamist ja tähenduste muutumist);
- märgisüsteeme (kui märkide suhestatud kogumeid);
- orgaaniliste süsteemide, tekstide ja kultuuride struktuuri ja käitumist (kui tähendusloomega seotud süsteemide vormi ja dünaamikat, kujunemist);
- vastuolulisust (kui seda, mis märgiprotsesse käivitab ja käigus hoiab);
- tähenduslikku kommunikatsiooni (kui märgilist interaktsiooni);
- teadmiste ja fantaasia tüüpi nähtusi (kui oleva või kujutletava kirjeldamist);
- semiosfääri (kui kogu märgiprotsesside sfääri).

Tähendusloome (*meaning-making*) esiletõstmine rõhutab, et semiootiliste nähtuste aluseks on tähenduste genereerimine, et semiootika objektid on enamasti protsessid ning et neis protsessides võib sündida midagi uut. Kus iganes tähendust luuakse, seal saab semiootikat rakendada ning võib tema mudeleist ja meetodeist abi olla.

Oluline on taibata, et märk ega tähendus pole asjad, vaid omandatud **suhted**. Märgid on õppimise kaudu moodustunud seosed. Märkide olemasoluks peab olema keegi, kes neid tõlgendab ja loob.

Märgiprotsessid on omased kõigile elusolenditele, samuti on põhimõtteliselt võimalik, et neid saab olema robotite tajus ja kommunikatsioonis. Semiootilised nähtused ilmuvad aga kogu oma rikkuses inimkultuuris.

Kuna märgilooe sõltub tõlgendajast, tõlgendajaid on maailmas aga sama palju kui elusolendeid, siis võiks kahelda, kas on üldse midagi üldist, millest ses teadusharus rääkida. Ent suhtlemise kaudu moodustavad tõlgendused ühiskonnas kaunis püsivaid süsteeme, keeli, koode ja kombeid, mille kujunemisel on leitud palju seaduspärasid.

Milliseid tähendusi just luuakse, on niisiis võimalik teaduslikult uurida. Ühelt poolt sõltub märgilooe neist struktuuridest, mida tõlgendatakse, teiselt poolt tõlgendaja võimekusest ja võimalustest. Neid tundma õppides saab teha tähendusilma kohta järeldusi ning seaduspärade olemasolul ka ennustusi.

Ent semiootika ei piirdu kirjeldamise, seletamise ja ennustamisega. Semiootikala alased teadmised ja oskused on rakendatavad semiootiliste süsteemide mõjustamisel ja loomisel. Nii on võimalik mõjustada tõlgendamist nii tõlgendatava kujundamise kui ka tõlgendaja suunamise kaudu, nagu seda tehakse kasvatamisel ja õpetamisel, aga samuti näiteks filmis, teatris, kirjanduses, muusikas, kujutavas kunstis, kõnekunstis, arhitektuuris, reklaamis, poliitikas, majanduses, maastiku kujunduses jm. Veelgi enam – kuivõrd mitmesugused konfliktid on seotud kommunikatsiooni, tähistamise ja tõlgendamisega, on semiootilistest arusaamadest abi ka konfliktide lahendamisel ja vältimisel.

Semiootika päritolu

Semiootika on välja kujunenud pika aja jooksul ja mitme allika koosmõjul. Need peamised allikad on üldine keeleteadus, loogika, küberneetika ja kommunikatsiooniõpetus, samuti meditsiin.

Üldine keeleteadus, uurides erinevate keelte ehitust ja ühisjooni, jõudis arusaamale, et kõik keeled on märgisüsteemid. Selle järelduse sõnastas selgesti keeleteadlane ja semiootika klassik Ferdinand de Saussure 20. sajandi alguses.

Loogika kui õpetus mõtlemise viisidest ja vormidest on – teise tähtsa semiootika klassiku, Charles Sanders Peirce'i järgi – suuresti kokkulangev semiootikaga. Just loogikaküsimustega tegelemine valmistas semiootika sündi ette tema sajanditepikkuse eelloo jooksul.

Küberneetika on semiootikale lähedane niivõrd, kui see on õpetus teadmisest ehk modelleerimisest. Modelleerivad süsteemid võivad olla väga erinevad:

matemaatilised, tavakeelised, pildilised, kunstilised, ühiskondlikud ja individuaalsed. Võimalust neid teatavalt ühiselt aluselt uurida nähti teiste seas Tartu–Moskva semiootikakoolkonnas. 1940. ja 1950. aastail välja arendatud informatsiooniteoorial oli samuti suur mõju semiootikale; semiootika võttis enda kanda kommunikatsiooni- ja informatsiooniõpetuse kvalitatiivsed, tähenduslikud aspektid.

Arstiteadus on semiootika kujunemise vanimaid osalisi. Meditsiini üks traditsioonilisi harusid on olnud juba mitmeid sajandeid sümptomite õpetus ehk semiootika. Kehalisele ja mitteteadvuslikule tähendusloomele on 20. sajandil pööranud tähelepanu ka näiteks Sigmund Freudi arendatud psühhoanalüüs. Umberto Eco vaate järgi ongi semiootika paljus meditsiiniga sarnane – mõlema sisuks on terve kogum teaduslikke ja praktilisi distsipliine, mis tegelevad tähenduslike ehk funktsionaalsete konfliktidega neid teadusena uurides ja praktikana ravides.

Nende (ja veel mõnede teistegi) teadussuundade arengus jõuti 1960. aastate alguses teatava ühisosani, mis viis semiootika kui iseseisva teaduse tekkeni – oma uurimiserühmade, ajakirjade, instituutide, seltside, koolkondade, õppekavade ja õpikutega.

Vaatepunkt

Hoolimata oma pikast ajaloost ei ole semiootika valmis valdkond. Selles on koolkondi, traditsioone, mõistesüsteeme, mis omavahel päris kokku ei klapi. Semiootika terminoloogia, kuigi rikas, pole veel ühtlustunud. Seetõttu on semiootikast ülevaadet andes oluline määratleda, millisest vaatekohast seda tehakse. Õigupoolest see ongi ainus viljakas võimalus – vaatepunkti selge esiletoomine on iga semiootilise uurimistöö tarvilik osa.

Olles Eestis, valdame tahes-tahtmata kõige paremini just siinses teaduskultuuris kujunenud teoreetilisi vaateid ning püstitud ülesandeid. Nende üks erijooni on, et semiootikat käsitletakse kui teadust.² Mitte kõik semiootikud maailmas pole arvanud päris nii. Teiseks, võtame omaks, et semiootika on ulatuslik ja üldine valdkond, kus uurimise all on mistahes märgisüsteemid. Selles on maailmas üksmeel suurem, kuigi praktilises töös pööratakse mõnede neist märgisüsteemidest semiootika raames võrdlemisi vähe tähelepanu. Kolmandaks, sedastame, et nähtused, mida semiootika uurib, on dünaamilised, tegevusega seotud (*märk* on olemas tänu *märkamisele*, samuti nagu *tegelikkus* on *tegemisest* pärit).

Eesti semiootika on maailmas tänapäeval võrdlemisi laialdaselt tuntud ja tunnustatud ning tihti nimetatakse seda Tartu koolkonnaks. See toetub omakorda

² Seda meelt on kindlalt ka praegune vene semiootika, samuti näiteks U. Eco koolkond. Eesti teadustraditsiooni iseärade kohta vt ka Tamm, Kull 2015.

Tartu–Moskva koolkonnale, mille kaudu siinne semiootika suuresti sündis, kuid seda täiendavad kahe viimase aastakümne arengud ja töö. Näiteks praegune semiootika lisab Juri Lotmani töödele ka Jakob von Uexküllil lähenemise.

Niisiis, meie vaatepunkt lähtub sellest semiootikatradsioonist, kuhu me Eestis kuulume, mis aga seob endasse valdkonna olulisimad tulemused maailmas.

Ulatuvus ja koht teiste teaduste seas

Semiootikal on teaduste seas veidi eriline koht. Esiteks on ta muidugi üks teadus paljude teaduste reas – teadus, mille uurimisobjektiks on märgiprotsessid nii kultuuris kui elusorganismide käitumises. Teiseks võib ta olla alusteadus tervele suurele valdkonnale, kus tegeldakse tähendusloomeliste objektide ja mehhanismidega (nii nagu füüsika on alusteadus kogu täppisteaduste valdkonnale). Kolmandaks on semiootika teaduste töövahend, kuivõrd kõigi teaduste puhul on tunnetusmeetodid märgilise loomusega; seda tuleb nende teaduste metodoloogias arvestada.

Humanitaarteadused on kaua otsinud endale taolist aluspinda, nagu see on loodusteadustel füüsika näol olemas. Selles otsingus on tehtud päris olulisi edusamme.³ Esmalt on humanitaarteaduste aluspinnana käsitletud hermeneutikat, teisalt strukturalismi, samuti on sääraseks aluseks esitatud fenomenoloogiat. Ent humanitaariat on defineeritud ka kui tähendusloome uurimist kultuuris.⁴ Viimase määratluse kokkulangevus semiootika ülesandega viitab sellele, et semiootika saab olla humanitaarteaduste jaoks alusteadus, mis töötab välja erinevate kultuurinähtuste uurimise metodoloogilised põhimõtted ja üldisemad mudelid ning suudab avada ka sügavamaid mehhanisme kultuuris.

Ent märgikasutus ja tähendusloome ei piirdu vaid kultuuriga inimkultuuri mõttes, sest pole kahtlust, et märgiprotsesse leidub ka muud liiki organismidel. Märgikasutuse ulatus ja märgisuhete tüübid erinevates süsteemides on semiootika tähtsad uurimisprobleemid. Märgiprotsessid on möödapääsmatult seotud interpreteerimis- ehk tõlgendusprotsessiga ja see eeldab neid, kelle tõttu see võimalik on – elusorganisme. Niisiis, semiootika ulatuse piir pole mitte loodusteaduste ja humanitaaria vahel, vaid täppisteaduste ehk füüsikalise lähenemise ja tähendus- teaduste ehk semiootilise lähenemise vahel.

Sellisel semiootika piiritlemisel ja erinevusel täppisteadustest on veel vähemalt kolm olulist aspekti: meetodis, objektide loomuses ja seaduspärade tüübis.

Esiteks – uurimismeetodid. Semiootika on **kvalitatiivne** teadus. See tähendab, et tema peamine uurimisvahend on kvalitatiivsed meetodid. Peale kvalitatiivsete meetodite on muidugi võimalik rakendada ja tegelikult kasutataksegi kvantitatiivseid andmeanalüüsi ja modelleerimise meetodeid, kuid need on semiootikas

³ Lähemalt sellest vt raamatus Tamm 2011.

⁴ Small 2013: 23.

siiski sekundaarsed. Füüsikalised teadused, vastupidi, on esmalt ja põhimõtteliselt kvantitatiivsed teadused; kvalitatiivne aspekt ilmneb neis peamiselt mõõtmis- ja vaatlustegevusega seoses.

Teiseks – objektid. Uuritava füüsikaline olemus erineb **semioosilisest** – semioosiga seotud ehk märgiprotsessilisest loomusest – muuhulgas põhimõtteliselt selle poolest, et kui füüsikalised objektid on ainelised või väljalised asjad ja nähtused, siis semiootilised objektid on alati suhtepõhised. Seega, kui füüsikalistel objektidel saab leida invariantseid ehk muutumatuid omadusi, siis semiootilistel objektidel ei pruugi neid rangelt võttes leida.

Kolmandaks – seaduspärad. Objektide ühisomadused ehk universaalid on füüsikas ja semiootikas põhimõtteliselt erinevad. Füüsikaliste teaduste kirjeldatavat maailma seletatakse universaalsete loodusseaduste abil, mis kehtivad eranditeta. Seevastu tähendussuhete puhul, mis on alati suuremal või vähemal määral lokaalsed, ei ole samalaadsed kõikjalkehtivad seadused võimalikud. Semiootilistes süsteemides esinevad küll **reeglid**, kuid need reeglid on semiootiliste süsteemide endi toode ning nende puhul on alati võimalikud **erandid**.

Semiootika valdkonnad

Semiootikat võib jaotada alavaldkondadeks mitmel viisil. Me kasutame käesolevas raamatus jaotust kolmeks peamiseks osaliselt kattuvaks suunaks – nii, nagu see on Tartu semiootikute seas praegusajal kasutusel. Need on kultuurisemiootika, sotsiosemiootika ja biosemiootika. Kõik kolm põhinevad üldsemiootikal. Põhjalikumalt vaatleme neid raamatu kolmandas osas.

Kultuurisemiootika uurib kultuuri kui märgisüsteemide (kultuurikeelte) koostlust ning inimese sümbolilist tegevust selles. Olles tihedalt seotud kultuuri-teadustega, on ta muutunud nende loomulikuks osaks. Nii on semiootikal kindel koht kirjandus-, filmi-, teatri-, kunsti- ja tõlketeaduses. Semiootika on neis meetod või mõtlemisviis, mis aitab parandada arusaamist oma uurimisobjektist ja arendada üldistusmeetodeid. Sellistes erialadevahelistes dialoogides on tekkinud nii teaduste alldistsipliine (näiteks arheoloogiasemiootika, semiootiline antropoloogia jt) kui uusi distsipliine semiootikas (näiteks kirjandus-, teatri-, filmi-, kunsti-, tõlke-, etnosemiootika jt).

Sotsiosemiootika uurib ühiskonda, sotsiaalseid suhteid, tähistamispraktikaid ja kommunikatsiooniprotsesse ühiskonnas – kõiki neid kui semiootilisi nähtusi. Sotsiosemiootika keskendub märgiprotsesside sotsiaalsele tahule (selles on tal kattumisala nii kultuurisemiootika kui ka biosemiootikaga), tema harudeks võib pidada võimusemiootikat, linnasemiootikat, aga ka reklaamisemiootikat, õigussemiootikat jt. Kui kultuurisemiootika kasutab humanitaarteaduslikku, siis sotsiosemiootika pigem sotsiaalteaduslikku lähenemisviisi.

Biosemiotika uurib keele-eelseid tähendusloomeprotsesse. Siia kuuluvad märgisüsteemid kõigil teistel liikidel peale inimese, aga samuti inimese vegetatiivsed ja animaalsed märgiprotsessid, mis keelevõimet ehk sümboliloomet ei eelda. See on teisisõnu elusolendite ja nende koosluste kommunikatiivsete protsesside uurimine. Muuhulgas pöörab biosemiotika tähelepanu organismisises-tele (endosemiotilistele) kommunikatsiooniprotsessidele. Biosemiotika tähtis haru on zoosemiotika, samuti suures osas arengusemiotika, kognitiivsemiootika ning meditsiinisemiotika. Biosemiotikal on kokkupuude ka sisuliselt kultuurisemiotikasse kuuluvate ökösemiotika ning maastikusemiotikaga.

Semiotika eriharud

Kuna tähendusloomel on oma osa kõigis teadmivaldkondades, siis on võimalik ka kõigis neis kasutada semiootilisi mudeleid. Kui valdkond on ulatuslik ja temas esinevad märgiprotsessid piisavalt eripärased, aga ka mitmekesised, võib välja kujuneda vastav erisemiotika. Olulisemad neist leiavad tutvustamist raamatu neljandas osas.

Iga teadusharu võib muidugi hakkama saada ilma eksplitsiitse seoseta semiootikaga. Märgiprotsesside teadvustamine ja semiootika rakendamine mingis valdkonnas võib osutada ometi kasulikuks, kui esilekerkivad probleemid on seotud kommunikatsioonis loodavate üksustega, tähistamisega, tõlgendamiserinevustega, mitme märgisüsteemi kokkupuutega. Kuna semiootika on tegelenud niisuguste nähtuste uurimisega paljudes süsteemides, siis on väljatöötatud mudeleid võimalik rakendada uutel esilekerkivail juhtudel, aga ka kasutada semiootilise analüüsi meetodeid unikaalsetes olukordades orienteerumiseks.

Selles, et semiootika harusid on palju ning rakendused puudutavad hulka erialasid, on semiootikal sarnasust füüsikaga – mõlemad on transdistsiplinaarsed teadused. Nii nagu füüsikat on kohane rakendada kõikjal, kus on tegu füüsiliste objektidega, saab semiootikat rakendada igal pool, kus objektid on teadmise või fantaasia tüüpi (oskus, harjumus, komme, mälu, vajadus, oletus, uskumus, unistus, vastandus, mulje, tõlgendus jms) või neil põhinevad (kultuur, tekst, artefakt, käitumine).

Semiootiline analüüs

Semiootika kui teadusdistsipliini ülesanne on ühelt poolt tähendusloome mehhanismide väljaselgitamine ja nende modelleerimine, teiselt poolt konkreetsete nähtuste ja sündmuste analüüsimisel neis genereeruvate võimalike tähenduste kindlakstegemine.

Tähendusloome mehhanisme kirjeldatakse kui semioosi või kommunikatsiooni mudeleid. Neid on semiootika ajaloo jooksul välja töötatud terve rida. Tuntud on näiteks Saussure'i, Peirce'i, Uexkülli, Morrise, Greimase, Jakobsoni, Lotmani jt tähendusloome mudelid. Neist igäihe puhul kasutatakse veidi erinevaid mõisteid, samuti on nende rakendusala mõnevõrra erinevad (tutvustame neid õpiku teises osas). Ühte universaalset tähendusloome mudelit praegusajal semiootikas kasutusel ei ole, kuigi seda on püütud konstrueerida.

Semiootilistes süsteemides esinevate nähtuste või konkreetsete sündmuste semiootiline analüüs seisneb tavaliselt selles, et süstematiseeritakse (mõne tähendusloome mudeli rakendamise abil) analüüsitava süsteemis moodustuvaid võimalikke tähendusi. Näiteks teksti uurimisel saab kindlaks teha selles leiduvaid tähendusloomelisi struktuure ning selle põhjal järeldada teksti tõlgendamisel ilmuvaid võimalikke tähendusi. Väga põnev on aga ka vastupidine käik – ilmnevate nähtuste põhjal neid põhjustavate semiootiliste mehhanismide väljaselgitamine.

Semiootilise analüüsi üks olulisi võimalusi on semiootiline rekonstrueerimine: antud osade järgi puuduva terviku või puudevate osade leidmine. See on tüüpiline ülesanne näiteks arheoloogias, kus väheste leitud esemete või muude märkide alusel tuleb konstrueerida mitte ainult konkreetse eseme, vaid ka terve kultuuri kirjeldus. Sedasama võib teha tekstiga, milles midagi puudub või mille tähendust me ei tea. Semiootiliste terviklike süsteemide omaduste tundmaõppimise kaudu on see tõepoolest võimalik.

Semiootika võlu

See, mis teeb semiootika atraktiivseks, ja mis 1960.–1970. aastail kerkinud entusiasm ka seletab, on semiootika võime mõista füüsikalisest seisukohast äärmiselt keerukaid süsteeme: elusorganismid, mõistus, loomulikud keeled, kultuurid. Niisuguste süsteemide füüsikalised mudelid, kui nad on vähegi täpsed, osutuvad väga keerulisteks ja mõistmisel on neist vähe abi, ka on nad kohmakad kasutada. Ent õnneks on semiootiliste süsteemide puhul avastatavad mõned printsiibid, mis suudavad suhteliselt lihtsate mudelite kaudu nende käitumise ja olemuse paljusid tahke seletada. Nimelt võivad tähendussuhete alusel organiseeritud süsteemid omada olulisi ühisjooni, ja seda suuresti sõltumatult nende ehituse paljudest detailidest.

Näiteks küsimus sellest, kuidas moodustuvad (orgaanilised) tervikud. Võib märgata, et selleks on kaks võimalust või mehhanismi, mida võib nimetada vastavalt imperiaalseks ja strukturaalseks terviku moodustumise viisiks. Esimese aluseks on keskne (absoluutsusele pürgiv) võim, mis terviku organiseerib ja võib selle säilitamiseks ohverdada süsteemi osi. Teine on aga parvetaoline, kus terviklikkus

ja kooskõla moodustuvad alaosade käitumise sünkroniseerumise ja ümberstruktureerumise alusel. Esimene on seotud võitluse, teine läbirääkimistega.⁵

Semiootika väljakujunemisel 20. sajandil oli suur osa strukturalistlikul traditsioonil. 1960. ja 1970. aastate entusiasm põhines programmil, mis tugines semiootika formaliseerimise püüul ja usul selle võimalikkusse. Kultuurikoodide avastamine tõi nähtavale mehhanismide kihi, mille mõistmine pani vaimustuma nii tudengeid kui teadlasi. Poststrukturalistlikud analüüsid hakkasid seda usku aga kõigutama, kirjeldus muutus küll tundlikumaks (seejuures kirjanduslikumaks), kuid asemelepakutu oli teaduslikult väheviljakas. Semiootika jäi alles, kuid vaimustus vähenes mõnevõrra. Semiootika peamised saavutused on tänini seotud kommunikatiivsete süsteemide üldiste strukturaalsete (tähendussuhete kaudu loodud) seaduspärade avastamisega. Samm-sammult arenevad semiootilise analüüsi meetodid, samuti eksperimentaalne semiootika.

Siiski on selge, et semiootika matematiseerimise programm, millesse uskusid ka mitmed Tartu–Moskva koolkonna eestvedajad, sellisena ei töötanud. See oli ootamatu, kuid ühtaegu viljakas ja lootusrikas ebaõnnestumine – sest ta on andnud praeguseks arusaamise, kuivõrd teistmoodi tuleb kogu valdkonda põhjendada (ja kuidas see ka matemaatika enda alustesse puutub). Seega meil on, mida avastada. Semiootikale tervikuna tähendab see aga suuremat sügavust ja fundamentaalsust, kui neli aastakümnet tagasi arvata osati (või ehk siiski usuti) – seega ka iseseisvust ja olulist kohta teaduste seas. Ning muidugi, kui Hermann Keyserling juba 1910. aastal Raikkülas kirjutas, et „iga filosoof peaks lugema J. von Uexküllilt tööd „Innenwelt und Umwelt der Tiere“,⁶ siis nüüd sada aastat hiljem tuleb lisada Tartust, et kõik loeksid ka J. Lotmani „Kultuuri ja plahvatust“.

Niisiis, semiootika on lähenemisviis ja uurimiskogemuste kogu, mis võimaldab leida ja mõista selliste süsteemide toimimise reegleid, kus süsteemil on võime oma reegleid ise kujundada. See on tee avastada (ja mõista) elu ennast.

Semiootika õpikud ja käsiraamatud

Semiootika **õpikuid** ja sissejuhatavaid ülevaateid on maailmas välja antud alates 1960. aastaist ning paljudes keeltes.⁷ Neist mõned tähtsamad on järgmised:

Barthes, Roland 1988 [1964]. *Elements of Semiology*. London: Cape.

Berger, Arthur Asa 1999 [1984]. *Signs in Contemporary Culture: An Introduction to Semiotics*. Salem: Sheffield Pub. Co.

Chandler, Daniel 2007 [2002]. *Semiotics: The Basics*. 2nd ed. London: Routledge.

⁵ See vastandus on seostatav ka näiteks monistliku ja pluralistliku või bütsantsiliku ja lääne-euroopaliku erinevusega.

⁶ Keyserling 1910: 59–60.

⁷ Põhjalik ülevaade neist Kull jt 2015.

- Clarke, David S. 1987. *Principles of Semiotic*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Cobley, Paul; Jansz, Litza 1997. *Semiotics for Beginners*. Cambridge: Icon Books.
- Crow, David 2003. *Visible Signs: An Introduction to Semiotics*. New York: AVA Publishing.
- Danesi, Marcel 2004 [1994]. *Messages, Signs and Meanings: A Basic Textbook in Semiotics and Communication Theory*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- 1999. *Of Cigarettes, High Heels, and Other Interesting Things: An Introduction to Semiotics*. New York: St Martin's Press.
  - 2007. *The Quest for Meaning: A Guide to Semiotic Theory and Practice*. Toronto: University of Toronto Press.
- Deely, John 2009 [1990]. *Basics of Semiotics*. 5th ed. (Tartu Semiotics Library 4.2.) Tartu: Tartu University Press.
- Eco, Umberto 1976. *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hall, Sean 2007. *This Means This, This Means That: A User's Guide to Semiotics*. London: Laurence King.
- Hawkes, Terence 1977. *Structuralism and Semiotics*. London: Methuen.
- Johansen, Jørgen D.; Larsen, Svend E. 2002 [1994]. *Signs in Use: An Introduction to Semiotics*. London: Routledge.
- Kim, Kyong L. 1996 [1994]. *Caged in our own Signs: A Book about Semiotics*. Westport: Ablex Publishing.
- Kreidlin, Grigori E.; Krongauz, Maksim A. 2009 [1997] = Крейдлин, Г. Е.; Кронгауз, М. А. 2009. *Семиотика, или азбука общения*. Москва: Флинта, Наука.
- Leeds-Hurwitz, Wendy 1993. *Semiotics and Communication: Signs, Codes, Cultures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lidov, David 1999. *Elements of Semiotics*. New York: St. Martin's Press.
- Metškovskaja, Niina B. 2008 [2004] = Мечковская, Н. Б. 2008. *Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций*. Изд. 3-е. Москва: Академия.
- Pap, Leo 1991. *Semiotics: An Integrative Survey*. Toronto: Semiotic Circle.
- Scholes, Robert 1982. *Semiotics and Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- Sebeok, Thomas A. 1994. *Signs: An Introduction to Semiotics*. Toronto: University of Toronto Press.
- Sless, David 1986. *In Search of Semiotics*. London: Croom Helm.
- Solomon, Jack 1988. *The Signs of Our Time: Semiotics: The Hidden Messages of Environments, Objects and Cultural Images*. Los Angeles: Jeremy P. Tarcher.
- Stepanov, Juri S. 1971 = Степанов, Ю. С. *Семиотика*. Москва: Наука.
- Tejera, Victorino 1988. *Semiotics from Peirce to Barthes: A Conceptual Introduction to the Study of Communication, Interpretation, and Expression*. Leiden: Brill.

Antoloogiatest, millesse on koondatud valik semiootika alustekste, on tähtsamad järgmised:

- Blonsky, Martin (ed.) 1985. *On Signs*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Boklund-Lagopoulou, Karin; Lagopoulos, Alexandros; Gottdiener, Mark (eds.) 2002. *Semiotics*. 4 vols. London: Sage.
- Bundgaard, Peer F.; Stjernfelt, Frederik (eds.) 2010. *Semiotics*. 4 vols. London: Routledge.
- Clarke, David S. (ed.) 1990. *Sources of Semiotic: Readings with Commentary from Antiquity to the Present*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Danesi, Marcel; Santeramo, Donato (eds.) 1992. *Introducing Semiotics: An Anthology of Readings*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Danesi, Marcel; Santeramo, Donato (eds.) 1999. *The Sign in Theory and Practice: An Introductory Reader in Semiotics*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Deely, John; Williams, Brooke; Kruse, Felicia (eds.) 1986. *Frontiers in Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Favareau, Donald (ed.) 2010. *Essential Readings in Biosemiotics: Anthology and Commentary*. Berlin: Springer.
- Fedorova, Ljudmila L. 2005 = Федорова, Людмила Львовна. *Семиотика: Хрестоматия; Учебно-методический модуль*. Москва: Изд. Ипполитова.
- Innis, Robert E. (ed.) 1985. *Semiotics: An Introductory Anthology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Maran, Timo; Martinelli, Dario; Turovski, Aleksei (eds.) 2011. *Readings in Zoo-semiotics*. (Semiotics, Communication and Cognition 8.) Berlin: De Gruyter Mouton.
- Mersch, Dieter (ed.) 1998. *Zeichen über Zeichen: Texte zur Semiotik von Peirce bis Eco und Derrida*. München: dtv.
- Perron, Paul; Danesi, Marcel (eds.) 2003. *Classic Readings in Semiotics: For Introductory Courses*. Ottawa: Legas.
- Stepanov, Juri (ed.) 1983 = Степанов, Ю. С. *Семиотика*. Москва: Радуга.
- Stepanov, Juri (ed.) 2001 = Степанов, Ю. С. *Семиотика: Антология*. Москва: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга.

Entsüklopeediatest on mahukaim neljaköiteline Roland Posneri eestvedamisel koostatud koguteos, mis käsitleb põhjalikult nii semiootika ajalugu kui ka enamikku selle harusid:

- Posner, Roland; Robering, Klaus; Sebeok, Thomas A. (eds.) 1997–2004. *Semiotik/Semiotics: Ein Handbuch zu den Zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur/A Handbook on the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*. 4 vols. Berlin: Walter de Gruyter.

Olulised on ka Thomas Sebeeki ja Paul Bouissaci koostatud entsüklopeediad:

- Bouissac, Paul (ed.) 1998. *Encyclopedia of Semiotics*. New York: Oxford University Press.
- Sebeok, Thomas A.; Danesi, Marcel (eds.) 2010. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. 3 vols. 3rd ed. Berlin: Mouton de Gruyter.

Semiootikat tervikuna püüavad haarata ka entsüklopeedilised **käsiraamatud**:

- Cobley, Paul (ed.) 2010. *The Routledge Companion to Semiotics*. London: Routledge.
- Nöth, Winfried 1990. *Handbook of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Nöth, Winfried 2000. *Handbuch der Semiotik*. 2nd ed. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.

Lisaks on ilmunud rida semiootika **sõnastikke**. Neist üks tähtsamaid on Algirdas Greimase ja Joseph Courtés' koostatud sõnastik. Tartu–Moskva koolkonna kasutatud mõisted on esitatud Jan Levtsenko ja Silvi Salupere koostatud sõnastikus.

- Ablali, Driss; Ducard, Dominique 2009. *Vocabulaire des études sémiotiques et sémiologiques*. Paris: Honoré Champion.
- Bense, Max; Walther, Elisabeth (eds.) 1973. *Wörterbuch der Semiotik*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Beristáin, Helena 2003. *Diccionario de retórica y poética*. 8th ed. México: Editorial Porrúa.
- Cobley, Paul (ed.) 2001. *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*. London: Routledge.
- Colapietro, Vincent M. 1993. *Glossary of Semiotics*. New York: Paragon House.
- Danesi, Marcel 2000. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications*. Toronto: University of Toronto Press.
- Dobrev, Dobrin; Dobрева, Elka 1992 = Добрев, Добрин; Добрева, Елка 1992. *Справочник на семиотичните термини*. Шумен: Плаукус.
- Greimas, Algirdas Julius; Courtés, Joseph 1982. *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary*. Bloomington: Indiana University Press.
- Levchenko, Jan; Salupere, Silvi (toim.) 1999. *Материалы к словарю терминов тартуско-московской семиотической школы*. (Tartu–Moskva semiootika-koolkonna mõistesõnastik. Conceptual dictionary of the Tartu–Moscow Semiotic School.) (Tartu Semiotics Library 2.) Tartu: Tartu University Press.
- Martin, Bronwen; Ringham, Felizitas 2006. *Key Terms in Semiotics*. London: Continuum.
- Rey-Debove, Josette 1979. *Lexique Sémiotique*. Paris: PUF.

Mida arvavad erinevate koolkondade teadlased semiootika peamistest probleemidest, uurimisülesannetest ja tulevikust, leiab raamatust

Bundgaard, Peer; Stjernfelt, Frederik (eds.) 2009. *Signs and Meaning: 5 Questions*. New York: Automatic Press, VIP.

Tähtsaimad rahvusvahelised semiootika **ajakirjad** on⁸

Semiotica (ilmub alates aastast 1969),
Sign Systems Studies (ilmub aastast 1964),
The American Journal of Semiotics (ilmub aastast 1981).

Semiootika eriharudes olulisimad õpikud ja tähtsamad kirjandusallikad on toodud vastavate peatükkide lõpus.

Sinine eestikeelne kirjandus

Sissejuhatusena on kasulik Paul Cobley aimeramat:

Cobley, Paul; Jansz, Litza 2002. *Juhatus semiootikasse*. (Tlk Lennart Sundja.) Tallinn: Koge.

Eesti keelde on tõlgitud päris palju **Juri Lotmani semiootikaalaseid töid**, millest raamatutena on ilmunud järgmised:

- Lotman, Juri 2016 [1990, 2006]. *Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. (Tlk Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann.) Tallinn: Olion.
- 1999. *Semiosfäär*. (Koost ja tlk Kajar Pruul, järelsõna Peeter Torop.) Tallinn: Vagabund.
  - 2005 [2001]. *Kultuur ja plahvatus*. (Tlk Piret Lotman, järelsõna Mihhail Lotman.) Tallinn: Varrak.
  - 2004. *Filmisemiootika*. (Tlk Elen Lotman.) Tallinn: Varrak.
  - 2006. *Vestlusi vene kultuurist*. Kd. 1–2. (Tlk Kajar Pruul.) Tallinn: Tänapäev.
  - 2006. *Kunstilise teksti struktuur*. (Tlk Pärt Lias, järelsõna Peeter Torop.) Tallinn: Tänapäev.
  - 2007. Valik kirju. (Tlk Jüri Ojamaa ja Maiga Varik, koost ja järelsõna Marek Tamm.) *Loomingu Raamatukogu* 8/9.
  - 2007. *Hirm ja segadus. Esseid kultuurisemiootikast*. (Tlk Kajar Pruul, koost Mihhail Lotman.) Tallinn: Varrak.
  - 2011. *Kultuuritüpoloogiast*. (Tlk Kaidi Tamm, Tanel Pern, Silvi Salupere; koost Silvi Salupere.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

---

⁸ Täielikum loend on toodud väljaandes *Acta Semiotica Estica* 10: 238–243 (2013).

Valik **Jakob von Uexkülli töödest** on ilmunud raamatus

Uexküll, Jakob von 2012. *Omailmad*. (Tlk Mari Tarvas ja Krista Räni, järelsõna Kalevi Kull ja Riin Magnus.) Tartu: Ilmamaa.

Teistelt olulisematelt semiootikutelt on ilmunud samuti mõned raamatud eesti-keelses tõlkes:

Barthes, Roland 2002. *Autori surm: valik kirjandusteoreetilisi esseid*. (Tlk Marri Amon, Indrek Koff, Eva Koff, Lembe Loka, Heete Sahkai, Marek Tamm, koostanud Marek Tamm.) Tallin: Varrak.

Cassirer, Ernst 1999. *Uurimus inimesest*. (Tlk Toivo Pilli.) Tartu: Ilmamaa.

Danesi, Marcel; Perron, Paul 2005. *Kultuuride analüüs*. (Tlk Ene-Reet Soovik, järelsõna Peeter Torop.) Tallinn: Valgus.

Deely, John 2005 ja 2009. *Semiootika alused*. (Tartu Semiotics Library 4 ja 4.1.) (Tlk Kati Lindström, eessõna Kalevi Kull, Silvi Salupere ja Peeter Torop.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eco, Umberto 2005. *Lector in fabula*. (Tlk Ülar Ploom, eessõna Peeter Torop.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hjelmsov, Louis 2012. *Sissejuhatus keeleteooria alustesse*. (Tlk Jaan Pärnamäe.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Hoffmeyer, Jesper 2014. *Bioseemiootika: Uurimus elu märkidest ja märkide elust*. (Tlk Ehte Puhang, järelsõna Kalevi Kull.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Hoppál, Mihály 2008. *Etnosemiootika: Artikleid usundi- ja kombeloost*. (Tlk Eda Pomozi.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Lakoff, George; Johnson, Mark 2011. *Metafoorid, mille järgi me elame*. (Tlk Ene Vainik, eessõna Mihhail Lotman.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Lévi-Strauss, Claude 2012. *Strukturaalanthropoloogia: Valik artikleid*. (Tlk Anti Saar, eessõna Toomas Gross, koost Marek Tamm.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Saussure, Ferdinand de 2017 [1916]. *Üldkeeleteaduse kursus*. (Tlk Tiit Kuuskmäe, järelsõna Ekaterina Velmezova). Tallinn: Varrak.

Eesti keeles on kirjutatud rida semiootikaalaseid doktoriväitekirju (Virve Sarapik, Valdur Mikita, Timo Maran, Anneli Mihkelev, Peeter Linnap, Peet Lepik, Elin Sütiste), enamik neist on ilmunud sarjas „*Dissertationes Semioticae Universitatis Tartuensis*“. Eraldi raamatutena on ilmunud eesti semiootikuil

Lepik, Peet 2007. *Universaalidest Juri Lotmani semiootika kontekstis*. (Tartu Semiootika Raamatukogu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus I. Semiootika vaatevinklist. 1.1. Tartu–Moskva koolkond: tekstist semiosfäärini*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Maran, Timo 2008. *Mimikri semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Randviir, Anti 2010. *Ruumisemiootika: tähendusliku maailma kaardistamine*. (Tartu Semiootika Raamatukogu 9.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Torop, Peeter 1999. *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa.
- Torop, Peeter 2011. *Tõlge ja kultuur*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Üksikutes peatükkides on semiootikat puudutatud ka mõnes lähivaldkonna **õpikus** ja ülevaateoses:

- Annus, Epp (toim.) 2009. *20. sajandi mõttevoolud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Malpas, Simon; Wake, Paul (koost.) 2015. *Kriitilise teooria käsiraamat*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Pajusalu, Renate 2009. *Sõna ja tähendus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Palmaru, Raivo 2003. *Juhatus kommunikatsiooniteooriasse*. Tallinn: Akadeemia Nord.
- Raud, Rein 2013. *Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriatesse*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Tamm, Marek (koost) 2011. *Humanitaarteaduste metodoloogia: Uusi välja-vaateid*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Tamm, Marek (koost) 2016. *Kuidas uurida kultuuri? Kultuuriteaduste metodoloogia*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Oluline regulaarselt ilmuv eestikeelne väljaanne on **Eesti Semiootika Seltsi** ajakiri *Acta Semiotica Estica* (ilmub alates aastast 2001). Peale selle on semiootikaalaseid artikleid ilmunud paljudes eesti väljaannetes.